

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'e Giden Süreçte Modern Eğitim Anlayışının İlk Yansımaları: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi

*The First Reflections Of Modern Education in The Process Leading to The Republic: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi (The New Central School For Girls)*Mensure KIZIL ÖZTÜRK^{a*}^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Van / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0109-9471

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Eylül 2023

Kabul tarihi: 19 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet,

Eğitim,

İzmir,

Modernleşme,

Terakki-i İnas İbtidai Mektebi.

ÖZ

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, modern eğitim kurumlarının oluşturulmasında atılan en önemli adımdır. Nizamname kapsamında ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi, kız rüşdiye ve kız öğretmen okullarının açılması, merkez ve taşrada yeni tarzda maarif kurumlarının tesisi, bilgi ve kültür seviyesi yüksek öğretmenlerin yetiştirilmesi gibi batılı tarzda kurumsallaşmaya gidilmesi çağdaş eğitim modelini ön plana çıkaran bir gelişmedir. Bu çalışmada, 1892 yılında teşkil edilen İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin açılması ile ilköğretim düzeyinde bir kız okulunun eğitime dâhil edilmesi ve Osmanlı eğitim tarihinde usul-i cedid ile yeni öğretim ilke ve yöntemlerinin kullanılarak öğretmenlik mesleğinin icra edilmesi konuları Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında ele alınacaktır. Ayrıca İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin kız öğrenci yetiştirilmesinin yanı sıra Darülmualimat bünyesinde yine kadın öğretmen eğitimi için de bir kurum hüviyetini taşıması; yapılan tayinler, mezun öğretmen kayıtları, mektebin idaresi, öğrencilere takdim edilen mezuniyet belgeleri ve talim heyetlerine dair bilgiler içerden cetvellerin incelenerek dönemin eğitim anlayışı ortaya çıkarılacaktır. Modern eğitim kurumlarının gelişiminde yeni usullerin uygulanması ve işleyişindeki bazı aksaklıkların da ele alınacağı İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi örneği dönemin toplumsal düşünce sisteminde ve eğitim anlayışında meydana gelen değişimler ile eğitimin kurumsallaşmasında nasıl bir sürecin işlediğine dair bilgilere ulaşılması açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde bilgisi, düşünce yapısı ve eğitim anlayışıyla topluma dâhil olan çağdaş bir kadın figürünün oluşmasında söz konusu modern eğitim kurumlarının ciddi katkıları görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 10, 2023

Accepted: October 19, 2023

Keywords:

Republic, Education,

Izmir,

Modernisation,

Terakki-i İnas İbtidai Mekteb (The New

Central School For Girls).

ABSTRACT

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (The Regulation of Public Education) is the most important step taken in the establishment of modern educational institutions. Within the scope of the ordinance, making primary education compulsory, opening the new school for girls rüşdiye and girls teacher schools, establishing modern educational institutions in the centre and provinces training teachers with a high level of knowledge and culture, and western-style institutionalisation were important developments that brought the modern education model to the forefront. In this study, it is important that a girls school at the primary level was included in education with the opening of İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb (The New Central School For Girls) in 1892. In the history of Ottoman education, the issues of performing the teaching profession by using new teaching principles and methods will be discussed. These issues will be discussed by analysing the documents of the Ottoman Archives. However, it is seen that İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb was opened for the education of female students and female teachers. In this school, there are the appointments of teachers, records of graduated teachers, the administration of the school, the graduation certificates of the students and the committees in charge of the school. The implementation of new methods in the development of modern educational institutions and some of the problems in their functioning will be discussed with the example of İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb and the change in the social thought system of the period will be discussed. In the education system of the Republican period, the formation of a modern woman figure in the society with a knowledgeable, thoughtful and new understanding of education is very important.

^{*} Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mensurekizil@yyu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The development in the thought structure of the last period of the Ottoman Empire played a leading role in the adoption of modern education in the western style. Within the concepts of modernisation and modernisation, the foundations of new style educational institutions were laid and became a building block in the development and expansion of the modern education system in the Republican period. The most important step taken for the establishment of modern educational institutions is the 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (The Regulation of Public Education). Within the scope of the ordinance, making primary education compulsory, opening girls' rüşdiye and girls' teachers schools, establishing new types of educational institutions in the centre and provinces, training teachers with high levels of knowledge and culture and institutionalising in a western style were ordinary developments that brought the modern education model to the forefront.

In the process leading to the Republic, the implementation of the modern education approach in primary, secondary and higher education institutions within a phased programme was recorded as a strong preparatory phase in the formation of social dynamism and in reaching an advanced level of civilisation. Emphasis was placed on the education of girls. Western style modern educational institutions were taken as an example. It was aimed to train teachers for primary and secondary education institutions for girls and to open girls' teacher schools called Darülmuaallimat-ı Rüşdiye (Teacher Training Secondary Schools for Girls). In the modern understanding of education, especially with the idea of ensuring social development, it was deemed appropriate to open İbtidai Mekteb's at the new level of education at the first level. Thus, from 1872 onwards, İbtidai Mekteb's began to be built in provincial provinces, particularly in Dersaadet. Attempts to develop and modernise Turkish schools in Izmir coincide with the period after the 1870. With the 1871 Regulation on İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi (The Regulation of provincial public administration), Education Directorates were included in the provincial organisation. According to the records, the first ibtidai school opened in Izmir was the Teshiliye School in Tilkilik in 1873, and the second was the Namazgâh İnas İbtidai School in 1874. The first records of the Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb (The New Central School For Girls) are that it was opened in 1886 on Hacı İshak Street in the vicinity of Çivici Turkish Bath in Konak district. We believe that between 1885 and 1889, Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb was a school that remained in the process of transition to the new method of education due to lack of resources and qualified teachers. More detailed information can be found with the merger of Terakki-i İnas İbtidai and İnas Rüşdiye School in 1891. The expenses of the rüşdiye schools opened in Izmir in 1879-80 were covered from the Education budget. The fact that there is no record of ibtidai schools in the budget of Aydın province shows that the province had no interest in these schools. The salaries and expenses of the ibtidai schools in Izmir were mostly covered by the foundation revenues and some of them by donations collected from the public. In a document dated 10 August 1892 sent to the High School Administration, two female teachers who were active in the administration of the school draw attention. According to their diplomas, Ms. Fehime was the head teacher and Ms. Ayşe Sıdika was the second teacher.

In this study, with the opening of Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb in 1892 the inclusion of a girls' school in education at the primary level and Ms. Ayşe Sıdika, who is recorded as a female educator in the history of Ottoman education, using new teaching principles and methods, will be discussed in the light of Ottoman Archive Documents. In addition to the fact that Izmir İnas İbtidai Mekteb was an institution that trained women teachers within the Darülmuaallimat, the educational understanding of the period will be revealed by analysing the charts containing information about the appointments made, the records of the graduated teachers, the administration of the school the graduation certificates given to the students and the education commissions. The example of Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb in which the implementation of new procedures in the development of modern educational institutions and some problems in their functioning will be discussed, is important in terms of accessing information about the social thought system of the period, changes in the understanding of education and how the process of institutionalisation of education worked. In the education system of the Republican period, these modern educational institutions made significant contributions to the formation of a modern female figure who had a place in society.

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi ve düşüncesindeki modernleşme, Sultan II. Mahmud döneminde devletin ihtiyacı olan yetişmiş insan gücünün karşılanması amacıyla Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ile devletin yönetim kadrosunda batı bilinci gelişen Osmanlı bürokratların yer almasıyla başlamıştır. Klasik Osmanlı eğitim kurumları olan sıbyan mektebi ve medreseler modern bilimler sahasında üstün konumunu kaybetmiş, okuma yazma ve temel dini bilgilerin verilmesinin dışında bir işlevi kalmamıştır. Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın 1838'de hazırladığı bir raporda, dini bilgilerin öğretimine ihtimam gösterildiği halde fen ve ilme gereken değer verilmediği ifade edilmiştir (Mahmud Cevat, 2001, s. 8). Bu bağlamda Sultan II. Mahmud döneminde açılan rüşdiyeler ve Sultan Abdülaziz döneminin ibtidaieleri ilköğretimin modernizasyonu için atılan en önemli adımlardır (Aydn, 2020, s. 178).

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle umumi devlet teşkilatında ve maarif vaziyetinde mühim değişiklikler yapılmıştır (Antel, 1940, s. 444-445). 1846'da *Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin* kurulmasıyla bir yürütme organı olarak çalışmaya başlayan *Mekâtib-i Umumiye Nezareti* de kurulmuştur. Aynı meclisin çabalarıyla 1 Haziran 1851'de eğitim faaliyetlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılmasının yanı sıra ileride kurulacak Darülfünûn'da okutulmak üzere telif ve Arapça, Farsça ve Batı dillerinde yazılmış mühim eserleri tercüme etmek amacıyla "Encümeni Dâniş" (Osmanlı Bilimler Akademisi) kurulmuştur (Kayaoğlu, 1998, s. 63; Atuf, 1930, s. 90; Berkes, 2004, s. 235). Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşundan sonra 8 Nisan 1847'de yayınlanan talimatname ile altı yaşına giren her çocuğun mektebe gönderilmesine karar verilmiştir. Bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenirken, öğrencilerin bilgi düzeylerine göre gruplandırılmalarına, kız ve erkek öğrencilerin cinsiyetlerine göre sınava girmelerine izin verilmiştir. Dört yılın sonunda yapılan genel sınavda başarılı olan öğrenciler rüşdiye mektebine geçmeye hak kazanacaktır. 1847 Talimatnamesi ile sıbyan mekteplerinde yalnız okuma değil yazı yazma dersinin de müfredata dâhil edildiği görülmektedir. 7-13 yaş aralığındaki öğrenciler gruplara göre çizgi çalışması, karalama gibi uygulamalarla yazı yazmaya geçiş sürecine hazırlanmıştır. Böylece okuyup yazabilen öğrencilerin öğrenmeleri kolaylaştırılmıştır (Akyüz, 2019, s. 163).

1859 yılına kadar kız öğrencilerin devam edebilecekleri sıbyan okullarının üzerinde hiçbir müessese yoktur. 20 Haziran 1862 tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanmış olan yazıda, kız rüşdiyelerinin açılması gündeme alınarak kurumun açılma gerekçelerine şöyle değinilmiştir;

Osmanlı Devleti'ni dinç ve sağlam bir halde ayakta tutacak, onu mamur kılacak biricik şey umumi terbiyedir. Şimdiye kadar açılmış olan okullar her ne kadar erkek çocuklara tanınmış bir hak ise de eğitim yapmak isteyen kız ve erkek, bir ayırım yapılmaksızın bu nimetten faydalanmalıdır. Kız çocuklarının daha iyi bir eğitim görmeleri bilgili ve görgülü bir kadın olarak yetiştirilmeleri anne ve babaya borçtur. Bu Müslüman kuralını her tarafa yaymak ve daha iyi bir eğitim almaları için kız çocuklarına ders verecek öğretmenler daha dikkatli olarak seçilmiştir. Bu sebepten kız çocuğu olanların durumu bilmeleri ve modern eğitim yaptırılmaları uygun olur (Takvim-i Vekayi, 20 Haziran 1862).

Tanzimatçıların çabaları doğrultusunda batılı tarzda açılan rüşdiyeler (ortaöğretim), imparatorluk genelinde yayılmaya başlamıştır. Rüşdiye mekteplerinin açılışı modernleşme sürecinde elzem görülen pratik ve pragmatik bir politikanın ürünü olarak oluşurması açısından ilerleyici bir eğitim anlayışına rehberlik etmiştir (Şahin, 2018, s. 144). Ancak sıbyan mektepleri ıslah edilmeden üst kademenin geliştirilmesi çarpık bir eğitim sistemini de beraberinde getirmiştir. Bu konuda Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* adlı eserinde şöyle ifade eder: "*Mekâtib-i rüşdiye küşâd ile tarik-i terakkîde bir adım ileri atıldı. Lâkin işin ortasından başlanmış oldu. İbtidâ mekâtib-i sıbyan ıslah olunub da anlardan yetiştirilecek çocuklar için mekâtib-i rüşdiye küşâd olunmak lazım gelirken mekâtib-i sıbyan hâli üzerinde kaldı.*" (Cevdet Paşa, 1953, s. 11).

İlköğretimde en esaslı düzenlemeler, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra yapılmıştır. Bilhassa okulların yapım, onarım giderleri ile öğretmen maaşları konusunda bir değişiklik söz konusudur. Nizamnamenin sıbyan mekteplerine getirdiği en önemli yenilik ise program konusunda olmuştur. Nitekim belirlenen program, Elifba, Kur'an, tecvid, ahlak, ilm-i hal gibi dini bilgilerin yanında basit hesap, Osmanlı tarihi ve coğrafya ile yararlı bilgileri ihtiva etmektedir. Nizamnamede, kızların eğitimi hususunda inas mekteplerinin açılması, yöntemi, öğretmen atamaları ile öğretim programları hakkında detaylı bilgiler de yer almaktadır (BOA, Y.EE. 112/6). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Maarif Nezareti'ne bağlı "*umumi*", Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı "*hususî*" şeklinde sıbyan mekteplerini ikiye ayırmaktadır. Fakat bu ayırım mekteplerin yönetimi bakımındandır. Nizamnamede, sıbyan mektebi terimi kullanılıyorsa da artık Maarif Nezareti'ne bağlı olanlarına "*ibtidai mektep*", "*mekteb-i ibtidai*", "*usûl-i cedide mektebi*" denilmektedir (Ergin, 1940, s. 390; Koçer, 1991, s. 7).

Genel itibariyle Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, dönemin ileri Avrupa devletlerinin kanunlarına göre eksikliklere sahip olmasına rağmen Türkiye'deki modern eğitim sisteminin gelişmesi ve yaygınlaştırılmasında bir yapı taşı hüviyetindedir. 1872 yılındaki ibtidai mekteplerin kurulmasına kadar ilkokul düzeyinde eğitim veren kuruluşlar sıbyan mektepleridir (Koçer, 1991, s. 7). 1862'den itibaren ilköğretim düzeyinde batılı tarzda umumi mekteplerin kuruluşu, Tanzimatçıların üzerinde durduğu esas konu olmuştur. Sıbyan mekteplerinin usul-i cedid (yeni usul) yöntemlerle eğitim veren okullar haline getirilmesi için ıslahı düşünülmüşse de "*bu okulları olduğu gibi kabul eden halk tabakası, ulema ve medresenin tepkisinden çekinildiği için*" köklü bir değişim yapılamayacağı öngörülmüştür (Aydın, 2020, s. 188). 1869 Nizamnamesi ile birlikte sıbyan mektepleri müfredatına tarih, coğrafya, hesap gibi dersler dâhil edilmiştir. Batı usulüne göre dizayn edilmeye çalışılan dersliklerde öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç-gereçlerin kullanılmaya başlanması ise 1870'lere rastlamaktadır. 1863'den itibaren açılması düşünülen bu yeni okullar, "*Mekteb-i İbtidaiye*" adıyla ilk kez 1872'de faaliyetlere başlamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre, derslerin düzenlenmesi ve Avrupa'dan getirilmesi zaruri görülen araç-gereçlerin temini için bir komisyon teşkil edilmelidir (Mahmud Cevat, 2001, s. 123). Maarif Nazırı Cevdet Paşa ve komisyon üyelerinin aldığı karar doğrultusunda, 1873'te İstanbul'daki Nûr-i Osmâniye Camii civarında bir ibtidai mektep, usul-i cedide öğretimini deneme yeri olarak açılmıştır. Bu ilk yeni usul ibtidai mektebi, "*Mekâtib-i İbtidai Numune Mektebi*" (örnek okul) adıyla İstanbul Süleymaniye'de öğretime başlamıştır (Ergin, 1940, s. 460-475).

Osmanlı maarif düzenlemeleri kapsamında 1881 yılı itibariyle "*Mekâtib-i Sıbyaniye*" idaresinin adı "*Mekâtib-i İbtidaiye İdaresi*" olarak değiştirilmiştir (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1300). Bu değişikliğin anlamı Maarif Nezareti'nin ilk ve ortaöğretimde usul-i cedide uygun eğitim ve öğretim yapan okullara ağırlık vermesidir (Kodaman, 1991, s. 31).

1884'te her vilayette bir maarif müdürü, bunların başkanlığında da Meclis-i Maarif denilen kurullar bulunmaktaydı. Bahsi geçen kurum ve yöneticilerin esas gayesi, vilayet merkezlerinde Darülmualimin (Erkek Öğretmen Okulu) ve Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) açmak, sıbyan mekteplerini ıslah etmek ve usul-i cedideyi yaygınlaştıracak ehliyetli öğretmenleri görevlendirmektir. Dersaadet'de her düzeydeki okulun programını birleştirmek üzere özel bir komisyon oluşturulmuştur. 1892 yılına kadar Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin köklü sayılmayacak birkaç değişiklik dışında genel kapsayıcılığı korunmuştur. 1892'de ibtidai mektepleri için getirilen yeni programda: "*harflerin söylenişleri, noktalı ve noktasız biçimleri, harekeler ve işaretler, imlâ harfleri, harflerin bu imlâyâ göre okunuşu, yazılışı, bitişik biçimleri, hece ayrımları, şedde, hemze, tenvin işaretleri ve buna göre okunuşları, Şemsî ve Kamerî Arap harfleri, yazılış ve okunuşları ile sözlü sesli alıştırmalar*" ilk

kez öğretim kapsamına alınmaktaydı (Sakaoğlu, 2003, s. 109-110; Berker, 1945; Öztürk, 1996, s. 11). Bununla birlikte taşra rüşdiye mekteplerinin iç yönetmeliği de hazırlanarak ders müfredatı ve işleyişine dair önemli hususlara değinilmiştir.

1893 yılında, “*Dersaadet Mekatib-i İbtidaiyesi için Talimat-ı Mahsusa*” adıyla yayımlanan nizamname ile önemli bir yönetmelik daha yürürlüğe girmiştir. Bu belgedeki “*mevad-ı esasıye*” yani esas kaideler bölümünde okullara levha asılması, derse başlama ve okul çıkış saatleri, öğretmenlerin görevleri, okul yönetimi, kaydolacak öğrencilerin sağlık muayenesinden geçirilmesi, tutulacak defterler, öğretmen-öğrenci ilişkileri, disiplin cezaları, devam-devamsızlık konularına yer verilmiştir (Sakaoğlu, 2003, s. 110). 1891-92 yıllarında, altı yıllık program dâhilindeki ibtidai ve rüşdiye mekteplerinin ders programları belirlenerek öğretimde ilk ciddi düzenlemeler yapılmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde, kız ve erkek sıbyan okulları gibi rüşdiyelerin de ayrı açılması gerektiği belirtilmiştir. İlk kız rüşdiyesinin 1859 yılında açılarak kız çocuklarına okuma olanağı sağladığı görülmektedir. İnas rüşdiyelerinin kurulmasını içeren resmi bir yazışmada, “*Milletin saadeti cehaletten kurtulmakla gerçekleşir*” anlayışıyla daha önceden erkekler için teşkil edilen rüşdiyelerin önemine vurgu yapılarak bir başlangıç olarak da Sultanahmet’teki *Cevri Kalfa İnas Mektebi*’nin müstakil kız rüşdiyesi şeklinde açılması karara bağlanmıştır (Akyüz, 1999, s. 14). Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre, inas ibtidai ve rüşdiye mekteplerinde okulun bir müdiresi, muhtelif bilim ve sanat dalları için lüzumu kadar öğretmen, nakış ustası ve iki hizmetlisi bulunmalıdır. Mektepte öğretmenlik yapmak isteyen kadınlar, ibtidai ve rüşdiye mektebi şهادetnâmesine sahiplerse sınavsız olarak, aksi durumda maarif komisyonunun yapacağı imtihan neticesine göre alınacaktır. Darülmualimat mezunu kadın öğretmenler ise inas ibtidai ve rüşdiye mektepleri tayinlerinde önceliğe sahip olacaktır (Öztürk, 1996, s. 11). Sultan II. Abdülhamid dönemi başlarında, inas ibtidai (kız ilköğretim) okulunun sayısı 95 iken, sonlarında bu sayı 349 olarak hesaplanmıştır. İnas ibtidai ve inas rüşdiye (kız ortaöğretim) mektepleri özel okul olarak da açılmıştır. Bunlardan biri de “*Numune-i Terakki-i İbtidai Mektebi*” dir (Alkan, 2003, s. 62).

Tanzimat’tan Cumhuriyete kadar süren öğretmen yetiştirme faaliyetleri, özellikle ilköğretim kademesinde hiçbir zaman mevcut öğretmen ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. 1873’de Darülmualimat ilk mezunlarını vermiştir. Diplomasını alan 17 öğrenciden 6’sı kız rüşdiyelerine öğretmen olarak yerleştirilmiştir. Bunlardan, Fahriye Hanım Sultanahmet Kız Rüşdiyesi’ne birinci öğretmen, Münire Hanım ikinci, Hatice Rûveyde Hanım aritmetik öğretmeni, Fatma Nigar Hanım Eski Ali Paşa Rüşdiyesi’ne birinci öğretmen ve Zühre Hanım da rik’a öğretmeni olarak atanmıştır. Bahsi geçen Darülmualimat mezunları, tayin edildikleri okullar göz önüne alındığında, Türk eğitiminin ilk kadın öğretmenleri olarak zikredilmektedir. 1880’lerin başında taşrada açılmaya başlanan ibtidai inas mekteplerinde gerek idari kadroda gerekse öğretim kadrosunda kadın eğitimcilerin ağırlığı artmaya başlamıştır. 1880’lerden itibaren okuldaki öğrenci sayılarında da bir artış gözlenmektedir. 1870’de yalnızca 50 olan öğrenci sayısı 1883-84’te 142’ye, 1884-85’te 159’a, 1885-86’da 183’e, 1901’de ibtidai ve rüşdiye şubelerinden ibaret olmak üzere 350 ve II. Meşrutiyet dönemi başlangıcında 423’e çıkmıştır (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1301, s. 378; 1302, s. 400-401; 1303, s. 324-325). Bu istatistiğe göre geçen süre boyunca öğretme yetiştirme hususunda eğitilmiş öğretmenlerin imparatorluğun kısmi öğretmen ihtiyacını karşıladığı görülmektedir. Ancak bununla birlikte Darülmualimat mezunu olan kadın öğretmenler, inas rüşdiye mekteplerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

1881-82 öğretim yılında ilk defa Fatma Zehra isimli bir kadın okul yönetiminin başına getirilmiştir (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1299, s. 260). Darülmualimat, inas ibtidai ve

rüşdiyelerine öğretmen yetiştirme yanısıra ülke kadınları arasına aydın ve kültürlü bir zümrenin katılmasına da olanak sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde çağdaş uygarlığın gereksinimlerini karşılamak üzere teşkil edilen modern eğitim kurumlarının varlığı Tanzimat ve sonrasındaki dönemlere tekabül etmektedir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de Türk millî eğitiminin teşkilatlanmasında bir dönüm noktası olmuştur. Nizamnamede, vilayet merkezlerinde bir Maarif Meclisi ve Maarif Komisyonu oluşturulması, ibtidai ve rüşdiye mekteplerinde yeterli öğrenim için itina gösterilmesi, okulların öğretmen maaşı vesair masraflarının karşılanması için bir maarif sandığı kurulup mektep vakıfları ve ahaliden bu sandığa gelir temin edilmesi için gerekenin yapılması buyrulmuştur (BOA, MF.MKT, 5/45). Bu hususun yerine getirilmesi için mektep açılacak vilayetlere “*Mekâtib-i İbtidaiye veya Rüşdiye Nizamnamesi*” adıyla bir yönetmelik gönderilerek maarif üzerine yapılacak her türlü adımda Maarif Nezareti'nin bilgilendirilmesi maddesine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda kasabalarda rüşdiye veya ibtidaiye mektebi olacak binaların tespit edilmesi ile yeni usul eğitim için mektep inşa çalışmalarına başlanmıştır (BOA, MF.MKT, 1/73).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi

İzmir'de Türk okullarının geliştirilmesi ve modernleştirme girişimleri 1870'lerden sonraki döneme rastlamaktadır. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile maarif müdürlükleri vilayet teşkilatı içerisine alınmıştır (Kodaman, 1991, s. 75-76). 1872 Ekim'inde merkezi hükümetten valilere gönderilen talimatnamede, ilköğretim kademesine ayrı bir özen gösterilmesi konusuna değinilmiştir. Bu doğrultuda, 1874 yılı içerisinde İzmir'deki Türk okullarının yeniden düzene alınması için Aydın Maarif Vilayet Komisyonu oluşturulmuş ve biri Konak, diğeri Tilkilik civarındaki Türk mahallelerinde yeni usule uygun okul tesis etmek üzere iki arsa satın alındığı hükümete bildirilmiştir (Beyru, 2000, s. 302; Scherzer, 2001, s. 36). Kayıtlar dâhilinde İzmir'de açılan ilk ibtidai mektebi, 1873 yılında Tilkilik'teki Teshiliye Mektebi, ikinci mektep ise 1874'de teşkil edilen Namazgâh İnas İbtidai Mektebi'dir (Aydın Vilayet Salnamesi, 1307, s. 268-269). 1883 yılında Aydın vilayetinde açılan 28 ibtidai mektebinin yalnızca 8 tanesi İzmir Sancağında yer almaktadır. İzmir merkez başta olmak üzere civar kaza ve köylerde açılan ilk ibtidai mektepler de yalnızca Kuşadası ve Muğla'da teşkil edilmiştir (Aydın Vilayet Salnamesi, 1302, s. 259-261). XX. yüzyılın başlarında ise İzmir Sancağında 71 ibtidai, 15 inas ve 256 muhtelif ibtidai mektebi vardır (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326, s. 348).

Osmanlı modern eğitim sürecinde yeni usul *Terakki-i İbtidai Mektepleri* için 1892 tarihinde çıkarılan talimatnamede, mekteplerin genel ihtivası ve öğretmen alımları için bazı düzenlemeler getirilmiştir (Mahmud Cevat, 2001, s. 314-317). Bu talimatnamenin 4. maddesine göre, ibtidai mekteplerine öğretmen tayin edileceklerin Darümuallimin-i İbtidai'den şadethâmeli (diplomalı) ya da bir sınav sonucunda yeterliliğini kanıtlamış olmalıdır. Bir diğer düzenleme öğretmen atamalarında yapılmıştır. 7 Mayıs 1885 tarihinde Maarif Meclisi'ne takdim edilen bir arzda, İzmir civarında açılması planlanan inas ibtidaiileri için kadın öğretmene ihtiyaç olduğu belirtilmesine rağmen Darümuallimat'tan mezun olan talebelerin belli bir maaş karşılığında yalnızca istedikleri okula gitmeyi kabul ettikleri görülmüştür. Bu durum taşrada açılan ibtidai mekteplerinde ciddi öğretmen açıklarına sebep olmuştur. İzmir'de açılacak inas mektepleri için de yeni usule vâkıf öğretmen bulmada sıkıntılar yaşanmıştır. Bu düzenleme ile bazı inas ibtidai mektepleri için yeni usule hâkim, eğitim bilimleri konusunda iyi yetişmiş mezunlara ihtiyaç olduğunda İstanbul dışına tayin edilmeleri zorunlu duruma getirilmiştir (BOA, MF.İBT, 19/137).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi ile ilgili ilk kayıtlar, 1886'da Konak mevki Çivici Hamamı civarındaki Hacı İshak sokağında açıldığı yönündedir (Aydın Vilayet Salnamesi, 1313, s. 124; 1316, s. 98). Aydın Vilayet Salnamelerindeki bilgilere göre, 1891 yılında 64, 1893'te 210, 1895'te 115, 1898'de 184, 1901'de 136, 1908'de 242 kız talebe İzmir inas mekteplerinde öğrenim görmüştür (Aydın Vilayet Salnamesi, 1307, s. 268; 1313, s. 124; 1311, s. 136; 1316, s. 98; 1317, s. 86, 1326; s. 138). İzmir'deki ibtidai inas mektepleri için Darülmualimat açılmadan önce İzmir İnas Rüşdiye Mektebi mezunları tayin edilmekteydi. Bu konu ile alakalı İzmir'de çıkarılan *Ahenk* gazetesinde Darülmualimat, inas ibtidai ve rüşdiye mektepleri üzerine yazılar yayınlanmıştır (Ahenk, 9 Eylül 1903; Ahenk, 14 Nisan 1907).

İzmir Terakki-i İnas Mektebi örneğine göre, Maarif idaresinin ibtidai mekteplerine karşı doğrudan bir sorumluluğu bulunmamaktadır. İbtidai mekteplerindeki tayin, ödenek, bakım-onarım çalışmaları gibi konularda genellikle maarif vilayet komisyonlarının etkin olduğu görülmektedir. Vilayet komisyonlarının görevi, ibtidai mekteplerinin ve burada okuyacak talebelerin sayısını arttırmak, maarif giderlerini iyi idare ve muhafaza etmek, muallim maaşlarını düzenli olarak sağlamaktır.

1885-1889 yılları aralığında açılması planlanan İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin finansal kaynak ve nitelikli öğretmen yetersizliği sebebiyle yeni usul eğitime geçiş sürecinde kaldığı kanaatindeyiz. 1891'de Terakki-i İnas İbtidai ve İnas Rüşdiye Mektebi'nin birleştirilmesi konusunun gündeme alınması ile mektep hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda, Aydın Vilayet Salnamesine göre, 1891-1908 yılları arasında İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi öğretmenlerinin faaliyet dönemleri ve isimleri görülmektedir.

Tablo 1: 1891-1908 İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Muallimleri (Tutsak, 2002, s. 135).

Tarih	Birinci Muallime	İkinci Muallime	Diğer Muallimler
1891	Ayşe Sıdika Hanım	Hafız Halime Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1893	Ayşe Sıdika Hanım	Hafız Halime Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1895	Ayşe Sıdika Hanım	Hafız Halime Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1896	Hafız Halime Hanım	Hacer Hanım/ Ziyeti Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1908	Makbule Hanım	Saniye Nahide H./ Zehra Hanım	Nakış Muallimesi Madam Mersine/ Fahriye Hanım

1892'de İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin öğretime başlamasıyla birlikte mektebin devamı niteliğinde yeni usule uygun bir ortaöğretim kız mektebine ihtiyaç duyulmuştur. Bu hususta İzmir tüccarlarının inas rüşdiyesi açılmasına dair talepleri görülmektedir. Dönemin Aydın Maarif Müdürü Menemenlizâde Mehmet Tahir Bey, İzmir'de kızlar için bir inas rüşdiyesinin tesis ve teşkiline ihtiyaç olduğunu belirtmek üzere Dersaadet'de Maarif Nezareti ile görüşmüştür (BOA, MF.MKT, 119/110). Sultan II. Abdülhamid'in izni ile İzmir civarında yeni usulde bir inas rüşdiye mektebi açılması uygun görülmüştür. Mektebin bütçesi, 1884-1889 tarih aralığındaki maarif hissesi tahsilatından karşılanmak üzere, yüz beş bin kuruş olarak belirlenmiştir. Rüşdiye Mektebi'nin inşası için Aydın Meclis üyesi Abdülkadir Paşa ve Sadık Bey'in nezaretleri ile maarif idaresinde bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyonun aldığı karar doğrultusunda, İzmir'de keşif yapılarak harita üzerinde mektebin yeri belirlenmiş ve Aydın vilayet defterindeki 58 numaralı 12 Mart 1893 tarihli tahrirat ile Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. 7 Kasım 1893 tarihinde, İzmir'in Çivici Hamamı civarında İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne mahsus olan dört kısım hanenin İnas Rüşdiye Mektebi'ne dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu durumda, maarif hazinesinden İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi için başka bir mülkün inşa edilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.MKT, 191/61).

25 Aralık 1893 tarihli bir belgede, Rüşdiye İnas Mektebi'nin inşası için Maarif Nezareti'nden izin alınması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, İzmir Terakki-i İbtidai Mektebi'nin bulunduğu mevkide henüz gerekli tüm izinler alınmadan mektep inşasına başlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü inşa edilecek mektebin yeri ve giderleri doğrultusunda usul ve nizam riayet edilmesi gerektiği konusunda bir uyarı daha yapıldığı görülmektedir (BOA, MF.MKT, 191/61). İzmir'de Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nden mezun olanların inas rüşdiyesine devam edebilmesi amacıyla İzmir'de bir İnas Rüşdiye Mektebi inşa edilmesi hususunda, 23 Nisan 1894 tarihinde Maarif Nezareti'ne talepte bulunulmuştur (BOA, ŞD, 213/11; BOA, BEO, 456/34180). Aydın Vilayeti Maarif Müdüriyetinden Dersaadet'e yazılan bir belgede, İzmir İnas Rüşdiye Mektebi'nin açılması için Bâb-ı Ali'den izin alınması gerektiği konusu bir kez daha yinelenmiştir (BOA, MF.MKT, 197/74).

Maarif Nezareti'nden alınan izinler doğrultusunda, İzmir İnas Rüşdiye Mektebi için ayrılması düşünülen hanelerin hangi mevkide olacağı konusu üzerine yazışmalar devam etmiştir. Mektebin açılacağı mevki, İzmir şehrinin tam ortasında yer almaktadır. Buradaki talebelerin rahat bir şekilde mektebe gidip gelmeleri için müsait bir konumdadır. Aydın vilayetince yapılan keşfe göre, hanelerin mektebe dönüştürülmesi için yaklaşık yirmi bin kuruş muhtelif masraf, hanelerin yaklaşık değeri olarak seksen bin kuruş ile toplamda yüz bin kuruş civarında bir meblağ ayrılması gerekmektedir. İnşa faaliyetlerine kış ayı gelmeden başlanması konusuna da değinilmiştir. İzmir İnas Rüşdiye Mektebi'nin inşası için yapılan incelemeler neticesinde faaliyetlere başlanmıştır. Fakat yirmi bin kuruş olması beklenen muhtelif masrafın, elli beş bin beş yüz elli kuruşa çıkması ve hane bedeli olan seksen bin kuruşun da eklenmesiyle toplam masraf yüz otuz beş bin elli kuruş yirmi paraya yükselmiştir. Bunun üzerine, hanelerin inşasında kullanılacak elli beş bin kuruşun 1884 yılından 1889 yılına kadar ayrılan maarif hisse-i ianesi (eğitime katkı vergisi) bütçesinden, hanelerin bedeli olan seksen bin kuruşun dahi gelir getiren bir mülk tasfiyesinden azar azar tahsil edilerek mektebin açılması kararına varılmıştır. Aydın Vilayeti Meclis İdaresinin aldığı kararlarda; Ermeni Murahhası, Rum Başpiskoposu, Reis Müftü Efendi, Mektupçu, Defterdar, Naib, Aydın Valisi ve altıya yakın üyenin katılımı görülmektedir. Yeni usul mekteplerin açılmasında vilayet idare meclislerin etkinliğini göstermesi bakımından önemli bir husustur (BOA, MF.MKT, 197/74). Konunun baş muhasebeye iletilmesiyle yapılacak inşa ve masrafların zaruri olduğu, giderlerin vilayet hisse-i ianesi yardım bakiyesinden karşılanmasına izin verildiği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, 197/74).

Eğitim finansmanına bakıldığında, 1888'de kurulan Ziraat Bankası'nın bütün taşra şubeleri, aynı zamanda maarif hisse-i ianesinin toplandığı ve öğretmen maaşlarının ve idari harcama meblağlarının da ödendiği noktalar hâline getirilmiştir. Birkaç yıl sonra bu düzenleme değiştirilerek maarif sandıkları, başlıca kaynağı maarif hisse-i ianesi olan fonları, yerel eğitim harcamalarını karşılamak amacıyla bünyesinde toplama sorumluluğunu üstlenmiştir. 1896 tarihli "*Osmanlı Vilayetlerindeki Maarif Müdürlerinin Vazifelerine Dair Talimat*"ta belirtildiği üzere, maarif hisse-i ianesinin vilayet merkezindeki maarif sandığına aktarılmasının sorumluluğu vilayet maarif müdürlerine verilmiştir (Somel, 2015, s. 187).

Sultan II. Abdülhamid döneminde, yeni usul ibtidai mekteplerin açılmasındaki genel sorun kaynak yetersizliği olmuştur. Özellikle 1880'lerin ilk yıllarında, mali krizin sonuçları taşradaki maarif idarelerinde ağır bir biçimde hissedilmiştir. 1881'de Maarif Nezareti'nin Bâb-ı Ali'ye gönderdiği bir rapordan, Bâb-ı Ali'nin taşradaki rüşdiyelerin yazı muallimlerine ve bevvablarına (kapıcılarına) verdiği maaşı yüzde yirmi oranında azalttığını öğreniyoruz. Bu durumda yazı muallimlerinin çoğu istifa ederek, maaşların düşüklüğü yüzünden de yerleri doldurulamamıştır. 1881 Mayıs ayında maarif nazırı, sadrazamdan maaşları eski seviyesine getirmesini talep etmiştir. Bu mali krizle bağlantılı olarak, 1880-1881 devresinde vilayet

idareleri, rüşdiye muallimlerinin maaşlarını ya ödememiş ya da düzensiz ödemiştir. Öte yandan Bâb-ı Ali, Mart 1881'de ve yeniden Ocak 1882'de vilayet ve sancaklardaki idarecileri uyararak diğer memurlara ödendiği üzere muallimlerin de maaşlarının ödenmesini emretmiştir. Altı aylık bir gecikmeden sonra, 1882 yılının başlarında rüşdiye muallimlerinin ve taşradaki maarif görevlilerinin 1881'den kalma maaşları ödenmeye başlanmıştır. Bütün bu olaylar, Bâb-ı Ali'nin öğretmen maaşlarından tasarruf yapmaya çalıştığı, vilayet idarelerinin maaşları bile ödemediği 1880'lerin başlarında, Osmanlı merkez ve taşra idarelerinin mali açıdan çaresizliğini göstermektedir (Somel, 2015, s. 184-185). Eğitimde mali kaynak sorununun bir süre daha devam ettiğini görmekteyiz.

1890 yılındaki Aydın Maarif Müdürü, konu ile ilgili olarak Maarif Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. Buna göre, Dersaadet'de darülfünun ve idadiler gelişirken finansal kaynak yetersizliği sebebiyle taşrada ilk kademenin yaygınlaşp geliştirilememesi, devletin öğretimi yalnızca büyük kent halkına götürmesi ile köylü kesimin bilgisiz kaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Aydın Vilayetinde bazı köylülerin kendi aralarında para toplayarak hem namaz kıldırarak hem de çocuklarını okutmak üzere öğretmen tuttukları, ancak bunların da eğitimsiz kişiler olduğu ifade edilmiştir. Çözüm için devletin ilkokulların yönetim işini halktan alıp kendisinin üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Akyüz, 2019, s. 228).

1890 ve sonraki dönemlerde maarif müdürlükleri ve teşkil edilen komisyonlar bünyesinde hazırlanan metinlerle yeni eğitim programları oluşturulmuştur. 1891 tarihinde Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğüne Menemenlize Tahir Bey atanmıştır. Meclis komisyon üyeleri; Mahmud Esad Efendi, Abdurrahman Efendi, Şerif Remzi Efendi, Nevzat Bey ve maarif muhasebe kalem memurlarından oluşmaktadır. Aydın vilayet meclis komisyonu, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin usul-i cedide uygun eğitim yapabilmesi için öğretmen tayinlerinde şahadetnâmeli olanlara öncelik tanınması gibi şartlar belirlemiştir (Tutsak, 2002, s. 99). Bununla birlikte Maarif-i Umumiye Nazırı Münif Paşa (1891-92) döneminde taşralarda telif ve tercüme olunan kitap ve risalelerin basılması için Dersaadet'deki Encümen-i Teftiş kuruluna müracaat edilmesi gerekmektedir. Aydın vilayetinden gelen talep doğrultusunda kitap ve risalelerin Maarif Meclisi tarafından kontrol edilerek sorumluluğun vilayet maarif müdürlüklerine verilmesi yönünde bir karar çıkarılmıştır (Mahmud Cevat, 2001, s. 244).

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1892 talimatnamesine kadar, inas ibtidai ve rüşdiyelerin ilköğretim ve ortaöğretim şeklinde tam anlamıyla ayrılmadığı, müfredattaki derslerin ortak oluşu dolayısıyla bir karışıklık durumu göze çarpmaktadır. Tam teşkilatlı bir eğitim-öğretim programının pratikte uygulanabilirliği konusunda birtakım eksiklikler görülmektedir. Mesela, eğitim süreleri altı yıl ve yedi yıl aralığında değişkenlik göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, 1891-92 eğitim-öğretim yılında ibtidaiye ve rüşdiye inas mekteplerinde her sınıfta bir hafta zarfında okutulacak dersler ve süreleri verilmiştir. İzmir Terakki-i İnas İbtidai ve Rüşdiyesi'ndeki idari yapının birleştirilmesi ile aynı dönemde uygulanan ders programı ve sürelerini görmemiz açısından tabloyu incelemek gerekir.

Tablo 2: 1891-92 Yıllarında Birleşik İbtidai ve Rüşdiye İnas Mektepleri Ders Programı (Mahmud Cevat, 2001, s. 247).**Her sınıfta bir hafta zarfında okutulacak dersler ve süresi**

Dersler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifbâ ve Şifâhi Malumat	18	-	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve tecvid	4	6	5	3	2	1
Ulum-ı diniye	-	2	2	2	2	2
Kırâat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Osmaniye	-	-	2	2	1	2
Arabî	-	-	-	-	2	2
Farisî	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hatt	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı eşya ve malumat-ı nâfia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlâk	-	-	-	1	1	2
Hıfzı's-sıhha	-	-	-	-	1	1
Hesâb	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El Hünەرleri	2	2	2	2	2	2
Toplam	18	24	24	24	24	24

1890 yılı itibariyle İzmir Terakki-i İbtidai Mektebi ile İzmir İnas Rüşdiyesi'ndeki ders programlarında birtakim değişiklikler söz konusudur. Toplumsal yapıdaki modernleşmenin etkisiyle, programlarda farklı derslerin varlığı gözlenmektedir. Terakki-i İnas Mektebi'nde ibtidai ve rüşdi olmak üzere toplam altı yıllık bir eğitim verilmektedir. Buna göre, Tablo 2'de belirtilen programda, İdare-i Beytiye (ev ekonomisi) gibi günlük hayatta yararlı olabilecek bir dersin eklendiği görülmektedir.

Aydın vilayetindeki yeni usul modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasında, Hasan Fehmi Paşa'nın (1893-1895) valilik dönemi önemli bir yer tutmaktadır. "*Mekâtib-i İbtidaiye'nin usul-i ibtidaiyeye ifrağı için ittihazı lazım gelen tedâbir hakkında mülhâkata yazılan bâlâdaki tahrirat-i umûmiye merbut tarifnâme sureti*" ile başlayan yazıda, 1893 tarihli bir düzenleme ile Aydın vilayet dâhilindeki eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılması düşünülmüştür (Tunalı, 2006, s. 141).

Talim Heyetleri ve Mektep Muhasebe Kayıtları

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce Osmanlı Devleti'ndeki maarif kurumlarının mali kaynağı vakıflardı. Vakıflardaki sistemin bozulması, eğitim için ayrılan gelirlerin mevcut eğitim kurumlarının giderlerini karşılayamaz duruma getirmiştir. Bu dönemde açılan yeni mekteplere vakıf yoluyla gelir sağlamak mümkün olmadığından sıbyan mekteplerinde herhangi bir yenilik girişimi olmamıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 127. maddesine göre, maarifin gelirleri, devlet bütçesinden ayrılan meblağ (tahsisat-ı miriye), halkın yaptığı bağışlar, vakıf gelirleri, çeşitli yardımlarla oluşturulacaktır. Maarif gelirlerinden elde edilen miktar yeterli olmadığı için terakki-i ibtidai inas mektepleri için bir pay ayrılamamıştır. 1872 yılında, öşrün öşrü olarak nitelendirilen maarif vergisinin konulması ile 1877'den sonraki yeni usul mekteplerin açılmasında temel giderlerin Maarif Dairesi'nden karşılanmasına karar verilmiştir (Somel, 2015, s. 183).

1879-80 yıllarında İzmir'de açılan rüşdiye mekteplerinin masrafı maarif bütçesinden karşılanmıştır. Aydın vilayet bütçesinde ibtidai mektepleriyle ilgili bir kaydın olmaması,

vilayetin bu mekteplerle ilgisinin olmadığını göstermektedir. İzmir’de ibtidai mekteplerinin maaş ve masraflarının büyük oranda vakıf hasılatından bir miktarı da halktan toplanan bağışlar ile karşılanmıştır (Aydın Vilayet Salnamesi, 1300, s. 366). 1888-1893 yılları aralığında vakfa ait bazı mülklerin gelirleri İzmir ibtidai mektepleri için ayrılmıştır. Bunlardan biri de önceden vakıf arazisi olarak kullanılan Limoncular çarşısında, eğitim bütçesi oluşturmak için ayrılan mağazaların İzmir Osmanlı Bankasına kiraya verilerek bir gelir oluşturulmasıdır. Buradan sağlanan gelir ile İzmir’de yeni usule uygun ibtidai mektepler inşa edilmiştir. İzmir’de emsali olmayan bu mağazaların tamamına “*Maarif Hanı*” denilmekteydi. Maarif Hanı’nın inşası Vali Abdurrahman Paşa zamanında başlamış, 1893’de Hasan Fehmi Paşa’nın valiliği sırasında tamamlanmıştır (Tutsak, 2002, s. 111-112). Maarif için ayrılan aralarda dükkânların açılmasıyla birlikte iyi bir kaynak oluşturulmuştur. Böylece elde edilen gelirler, İzmir’de yeni usule uygun modern okulların açılması için kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’nin eğitim-öğretime başlamasıyla 1892 yılına ait öğretmen kayıtları ve maaş miktarlarını gösteren bir cetvel kaydedilmiştir.

Tablo 3: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Öğretim Kurulu Tahsil ve Maaş Miktarları (BOA, MF.İBT, 29/53).

Mülâhazat	Maaşın Gelir Kaynağı	Tahsil Kurumu	Muallim Adları	Maaş Miktarı
Darülmualimat Şehadetnâme sureti iliştilirerek takdim edilmiştir.	Darülmualimat için oluşturulan Maarif bütçesi	Dersaadet	Ayşe Sıdika Hanım	700 kuruş
Ruşçuk’ta Kur’an-ı Kerim hafızı ve İbtidaiye mezunudur. Şehadetnâmesi yoktur.		Ruşçuk	Hafız Halime Hanım	260 kuruş
Rumca yazılı bir şehadetnâme vardır. Girit’te tahsil görmüştür.	Emlak ve arazi gelirinden sağlanmaktadır.	Girit	Ameliyat-ı Hayatiye ve Nakış Ustası Madam Amelya	260 kuruş
			Kapıcı Alaaddin Ağa	100 kuruş
Rüşdiye ve Darülmualimat şehadetnâmeleri sureti takdim edilmiştir.		Dersaadet	Eski Muallim Fethiye Hanım	500 kuruş
Mecidiye İnas Mektebi talebelerindedir.		İzmir	Muallim Rukiye Hanım	260 kuruş
İbtidaiye Mektebi’nde tahsil görmüştür. Şehadetnâmesi yoktur.			Fatma Hanım	240 kuruş
Mecidiye Mektebi’nde tahsil görmüştür. Şehadetnâmesi yoktur.			Ameliyat-ı Hayatiye ve Nakış Ustası Ayşe Hanım	200 kuruş
			Kapıcı Mehmet Efendi	100 kuruş
			Kapıcı Zeliha Hanım	60 kuruş
			Toplam	2680 kuruş

10 Ekim 1892 tarihinde hazırlanan cetvele göre, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi talim heyetleri ve maaşlarının toplam miktarı iki bin altı yüz seksen kuruştur. Bu meblağ ile şehirde tesis edilecek İzmir İnas Rüşdiyesi tahsisatının, açılacak iki inas rüşdiyesinin masraflarını karşılayıp karşılayamayacağı konusunda vilayetten cevap alınması gerekmiştir.

Böylece 9 Kasım 1892 tarihinde, konu ile alakalı durum Aydın Vilayetine yazılı olarak iletilmiştir (BOA, MF.MKT, 156/53).

29 Ocak 1893 tarihli mazbata ile İzmir’de Rüşdiye İnas Mektebi’nin açılacağı vilayete duyurulmuştur. İzmir’in Çivici Hamamı civarında dört haneden oluşan İnas İbtidai Mektebi, Rüşdiye İnas Mektebi’ne dönüştürülecektir (BOA, ŞD, 213/11). 1888’de Maarif Komisyon üyelerinin aldığı karar doğrultusunda, rüşdiye okullarına yeni bir biçim verilmesi düşünülmüştür. Buna göre, bazı rüşdiyeler ibtidaiye çevrilerek yeni açılan ibtidai binaları rüşdiye sınıfları olarak kullanılmalıdır. Rüşdiye sınıflarındaki talebe sayısının az ve masraflarının çok olması dolayısıyla komisyon, ibtidai mekteplerin iyileştirilmesi yönünde adımlar atılması taraftarıdır (Kodaman, 1991, s. 106-107). Bu konu üzerine 1892-1894 tarihleri aralığında yeni düzenlemeler ile bütçenin ibtidailere ayrılarak bir bakıma rüşdiyelere öğrenci kazandırılması hedeflenmiştir (Şahin, 2018, s. 183).

10 Ağustos 1892 tarihinde İzmir İnas Rüşdiye Mektepleri idaresine gönderilen bir belgede, mektep idaresinde etkin olan iki kadın hoca dikkatleri çekmektedir. Diploma suretlerine nazaran Fehime Hanım’ın birinci, Ayşe Sıdika Hanım’ın ikinci öğretmenliğe ve nakış hocalarından hangisi daha becerikli ise onunla hizmetlinin dahi tayin ve istihdam edilmesi münasip görülmüştür (BOA, MF.MKT, 156/53). İzmir İnas Rüşdiyesi’nin açılması ile öğretim kadrosuna ödenecek maaş miktarları da belirlenmiştir. Buna göre, eski öğretmenler sekiz yüz, yeni mezunlar dört yüz, el hünerleri öğretmeni iki yüz elli, hizmetliye yüz, muhtelif işler için görevlendirmelere de sekiz yüz olmak üzere toplamda bin beş yüz elli kuruş tutarında bir ödeme yapılacaktır. Taşra mekteplerinin ıslahı ile yeni usul mekteplerin açılması konusunda maarif müdürlüklerinden oluşan komisyonda, İzmir’de açılan inas mektebinin idari ve öğretmen kadrolarına muhasebeden bin beş yüz kuruş maaş tahsis edildiği görülmektedir (BOA, MF.İBT, 29/53).

Tayinler

1892 Talimatnamesine göre, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’ne yapılan atamalarda şehadetnâmenin alındığı kurum ve geçerliliğinin tespiti konularına ağırlık verilmiştir. Bilhassa öğretmenlerin Darülmualimat mezunu olmalarına özen gösterilmiştir. 1892’de hazırlanan cetvelde, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’nin idari heyeti ile öğretmenlik yapan kadın hocaların mezun oldukları kurum, aldıkları maaş tutarı, hangi kurumdan bütçe ayrıldığı, mezuniyet diplomalarının geçerliliği gibi pek çok hususa değinilmiştir. Buna göre, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’ndeki öğretim kurulunda yer alan Ayşe Sıdika Hanım ve Fethiye Hanım dışındaki öğretmenlerin diploma suretlerinin olmadığı görülmektedir. İzmir Terakki-i İnas İbtidai öğretmenlerinden diplomalı olanlar ise Darülmualimat mezunudur. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin mezuniyet tarihleri ve hangi dersleri aldıklarına dair bilgiler içeren cetvel görülmektedir (BOA, MF.İBT, 29/53).

Tablo 4: 1892’de İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Şehadetnâmeli Öğretmenler (BOA, MF.İBT, 29/53).

Muallime Adı	Ayşe Sıdika Hanım, Birinci Muallime/ Müdür	Fethiye Hanım İkinci Muallime/ Müdür Yardımcısı	
Mezuniyet Yeri/ Tarihi	Dersaadet Darülmualimat 18 Şevval 1300/22 Ağustos 1883	Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi 11 Şevval 1303/ 13 Temmuz 1886 Dersaadet Darülmualimat 1 Safer 1305/ 19 Ekim 1887	
Aldığı Dersler ve Notlar (Notlar 10 üzerinden değerlendirilmiştir.)	Darülmualimat; 1. Ulum-i Diniye 8 2. Arabi 7 3. Farisi 8 4. Hesap 8 5. Coğrafya 8	Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi; 1. Rik ‘a 7 2. Sülüs 9 3. Hayata ve Nakış 9	Darülmualimat; 1. Rik ‘a 4 2. Sülüs 10 3. Piyano 10 4. Tarih 8 4. Coğrafya 8

6. Kavaid-i Lisan 9	4.Tarih 10	5. Nakış ve Hayata 10
7. Tarih 8	5.Coğrafya 10	6. Hesap 9
8. Piyano 8	6.Hesap 10	7.Lisan-ı Osmani 10
9. Rik 'a 8	7.Lisan-ı Osmani 10	8.Farisi 10
10. Resim 8	8.Farisi 10	9. Arabi 10
11. Makine	9.Arabî 10	10.Ulum-i diniye 10
12. Dikiş ve Nakış 7	10.Ulum-i Diniye10	11.Resim 10

Darülmualimat mezunlarından olup, birinci ve ikinci dereceden nişan almaya hak kazanan talebelere, nişanları verilmek üzere tayin edildikleri vilayetlere gönderilmesi hususunda Maarif Nezareti'nden bir yazı gönderilmiştir (BOA, MF.MKT, 83/68). Bu bağlamda, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi birinci muallimesi ve müdiresi, Darülmualimat şehadetnâmeli Ayşe Sıdika Hanım'ın gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmesine dair 6 Nisan 1894 tarihli yazı dikkat çekmektedir (BOA, MF.MKT, 195/11).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi öğretmenlerine baktığımızda Tablo 4'te görüldüğü gibi ilk atamalar Darülmualimat mezunlarından yapılmıştır. Birinci öğretmenliğe Ayşe Sıdika Hanım'ın tayin edilmesi ile eğitim-öğretimin esasen başladığı görülmektedir. Ayşe Sıdika Hanım (1889-1895), yaklaşık altı yıl boyunca hem İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde birinci öğretmenlik hem de 1894'de İzmir İnas Rüşdiyesi'nin resmi açılışına kadar kendi binalarındaki Rüşdiye İnas Mektebi'nde mesleğini sürdürmüştür. Bununla birlikte 1894'de açılan İzmir İnas Rüşdiyesi'nde yaklaşık altı ay kadar ikinci öğretmen olarak derslere girmeye devam etmiştir (BOA, MF.MKT, 294/33).

Ayşe Sıdika Hanım, Darülmualimat'tan; *Ulum-i Diniye 8, Arabi 7, Farisi 8, Hesap 8, Coğrafya 8, Kavaid-i Lisan 9, Tarih 8, Piyano 8, Rik 'a 8, Resim 8, Makine 8, Dikiş ve Nakış 7* gibi dersleri alarak toplamda 102 puan ile mezun olmuştur. Arşiv belgesindeki diploma suretine göre, söz konusu derslerin imtihanını yapan hocalar arasında dönemin ilk eğitim bilimcisi olarak kaydedilen Selim Sabit Efendi başta olmak üzere Hüseyin Hüsnü, Hasan Rüşdi, Mehmed Said, Mehmet Şakir, Es-Seyit Abdülaziz Efendi gibi isimler yer almaktadır (BOA, MF.İBT, 29/53).

1880-1883 yılları arasında eğitim almış olduğu derslerin büyük çoğunluğunu erkek hocalar oluşturmaktaydı. Söz konusu dönemde kadın öğretmen sıkıntısı olduğundan bu ihtiyaç erkek öğretmenler vasıtası ile giderilmiştir. Bu konuda Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 71. maddesine göre, "*Kadınlardan matlub-ı vechile muallime yetiştirilinceye kadar müsinn ve edip olmak şartıyla zükûrdan muallim tayini caiz olacaktır*" ifadesiyle yaşlı ve edipli erkek hocaların yeni açılan kız öğretmen okulunda görev alması uygun görülmüştür (Düstûr, 1289, mad. 71). Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde, usul-i cedide öğretim usulünün ibtidaiye, rüşdiye ve idadiye kısımlarında faaliyete geçebilmesi amacıyla talebe alımlarında ve mezuniyetler için bir komisyon kurulmuştur. Selim Sabit Efendi, kurulacak bu komisyona çıkarılan bir tezkire ile üye tayin edilmiştir. Meclis-i Maarif üyeliği döneminde Selim Sabit Efendi'nin, ibtidai mektepleri için kaleme aldığı "*Muhtasar Osmanlı Tarihi*" kitabının ruhsatsız basıldığı gerekçesiyle toplattırılarak imha edilmesi ve kitaptaki yanlışlıkların düzeltilerek yeniden basılmasına müsaade edildiği görülmektedir (BOA, TS.MA.e ,1389/90; İ.DH, 1058/83089; MF.MKT, 95/117). Böyle bir durumun oluşmasındaki esas sebep, Darülmualimat'ta usul-i tedrisat yani yeni öğretim programlarının uygulanabilirliğinde belli dönemlerde sorun yaşanmasıdır (BOA, MF.İBT, 29/53, s. 3).

Ayşe Sıdıka Hanım, Darülmuallimat'tan mezun olduktan sonra Sakız adasındaki İnas Rüşdiye Mektebi'ne birinci öğretmen olarak altı yüz kuruş maaşla tayin edilmiştir (BOA, MF.MKT, 83/68). 1884-1890 yıllarında Sakız İnas Mektebi'nde altı yıl kadar görev yaptıktan sonra İzmir'de açılan Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne birinci öğretmen olarak altı yüz kuruş maaşla atanmıştır. Bir müddet talebelerin gerek tedrisat ve gerekse terbiyesi yolunda çok fazla mesai harcayarak çalışmalar yapmış ve ciddi ilerlemeler kaydetmiştir (BOA, MF.MKT, 294/33). Ayşe Sıdıka Hanım, Darülmuallimat'ta aldığı derslerin etkisi ve mesleğine olan bağlılığı neticesinde yeni usule uygun öğretim programı üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Ancak dönemin arşiv kayıtları ve salnamelerinde Usul-i Tedris (Öğretim Metodları) adlı dersin II. Meşrutiyet dönemine kadar Darülmuallimatlar'da gereken değeri görmediği ve dersin belli dönemlerde cetvellerde yer almadığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili 30 Temmuz 1895 tarihinde tertip edilen bir programda Muallim Cevdet, "*Usul-i Tedris'e mühim bir mevki verilmişse de bu ders yine terk edilmiştir*", ifadelerine yer vermiştir (Muallim Cevdet, 1916). Ayşe Sıdıka Hanım, Sakız ve İzmir İnas Rüşdiye Mektepleri hocası olarak mesleğine olan tutkusunu idareye sunduğu her yazısında dile getirmektedir. Bununla birlikte kendisine II. Abdülhamid ve Aydın Vilayet Meclisi tarafından eğitim bilimleri konusundaki uzmanlığı dolayısıyla iftihar nâme olarak nişan takdim edildiği bilinmektedir.

6 Şubat 1894 tarihinde Aydın Vilayetinden Bâb-ı Ali'ye sunulan belgede, Ayşe Sıdıka Hanım'ın beş yıl boyunca İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde birinci öğretmen olması, vazifesinde usul-i cedideye bağlı kalarak büyük çaba sarf ettiği ifade edilerek, kendisine gümüş liyâkat madalyası verilmesi dile getirilmiştir. Bu hususun Bâb-ı Ali tarafından uygun olduğuna dair gönderilen belgede;

İzmir'de Terakki-i İnas Mektebi-i İbtidâ'isinin beş seneden beri Birinci Mu'allimlik ve müdirelik vazifesini ifâ etmekte olan Darü'l-mu'allimat şehâdetnâmelerinden Aişe Sıdıka hanımın ta'lim ve tedrisi hususunda fevka'alâde ibrâz-ı mü'esser ehliyet ve gayret eylemiş olmasına mükâfaten taltif Aydın Vilâyet-i Celilesinden te'kiden iş'ar olunmuş ve muma ileyhânın hizmât-ı vakı'asına nazaran bir kıt'a gümüş liyâkat madalyasıyla taltifi nezâret-i çakerice münasip görülmüş... ifadeleri yansımıştır (BOA, MF.MKT, 195/11).

30 Ocak 1895 tarihinde, Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Aydın Maarif Müdürlüğüne bir berat gönderilmiştir. Buna göre, "*İzmir'de Terakki-i İnas Mektebi Nakış Mu'allimesi Aişe Sıdıka Hanım'a ihsan buyrulan sanayi' madalyasınının 22 Eylül 1894 tarih ve 233 numrolu şifrenizle talep olunan berât-ı âli şanı kendisine verilmek üzere mehfufen irsâl kılınmış olmakla rakime'î muhibbi terkîm kılını*" ifadeleri ile yaklaşık altı ay öncesinde Ayşe Sıdıka Hanım için istenilen nişanın resmi kaydının yapıldığı ve mektubun içerisine sarılarak gönderildiği ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT, 216/43).

Ayşe Sıdıka Hanım, 1894 yılında eğitim-öğretime başlayan İzmir İnas Rüşdiyesi'ne ikinci öğretmen olarak atandıktan sonra, büyük bir üzüntü duyduğunu ifade ederek istifa talebinde bulunmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifa gerekçesini ele aldığı yazısında, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde çalıştığı süre boyunca kapalı bir yerde teminat olarak tutulmuş gibi hissettiğini bu sebeple takdir buyrulmakla, mükâfaten maaşının yedi yüz kuruşa terfi olduğunu belirtmiştir. Altı yıldan beri süren memuriyetinde, arkadaş ve emsali mertebesine mazhar olacak kimse olmamasına rağmen amacının *din ve millet* yolunda hizmet olduğu için aynı maksatla ibtidai öğretmenliğine ilaveten açılan İnas Rüşdiye Mektebi'nde dahi öğretmen talep etmeden görevini yerine getirmiştir. Yakın bir zamandır, İnas İbtidai Mektebi ile İnas Rüşdiyesi aynı daire içerisinde bulunmaktadır. Ara sıra mektep içerisinde uyuşmazlığa dair ortaya çıkan birtakım tavırların sebebiyetinin iftira edilerek Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde olan memuriyetine mani olunmak istenmiştir. Bahsedilen sebepler dolayısıyla İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ndeki görevinden İzmir Namazgâh Mektebi birinci öğretmenliğine aldığı yedi yüz kuruş maaşla nakledilmek istediğini ifade etmiştir. Bu talebinin kabul edilmediği

takdirde istifasının kabul edilmesini ve 1895 Temmuz ve Ağustos maaşlarının verilmesini talep etmiştir (BOA, MF.MKT, 294/33). Ayşe Sıdika Hanım'ın ifadesinde “*din ü millet*” kavramının çok sık kullanılması, Osmanlı belgelerinde sıkça karşılaşılan “*din ü devlet*” kavramlarının yerini çağın gelişmeleri karşısında din ve milliyet kavramlarının almaya başladığını göstermektedir (Yanardağ, 2020, s. 96).

Maarif Nezareti'ne gönderilen yazı üzerine tayin konusunda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Bu defa Ayşe Sıdika Hanım, kendisini daha detaylı ifade eden bir yazı kaleme alarak Bâb-ı Ali'ye sunmuştur. Buna göre, Dersaadet'deki Darümuallimat mezunlarından olduğunu bir kez daha yineleyerek gerek Sakız İnas Mektebi'nde gerekse İzmir Terakki-i İnas İbtidai ve İnas Rüşdiyelerinde özveri ile çalıştığını dile getirmiştir. Bunca yıllık deneyim ve yeni usule uygun eğitim anlayışına sahip olmanın verdiği güçle yakın dönemde İzmir'de açılmış olan İnas Rüşdiye Mektebi'nde birinci öğretmen olarak kendisinin tayin edilmesini arzulamıştır. Ayşe Sıdika Hanım;

Yedimde bulunan şehadetnâmenin nâtik olduğu veçhile gerek ibtidâ'i ve gerek rüşdiye İnâs mektebinde mu'allimelik edecek mertebede isbât-ı liyâkat ve iktidâr etmiş olduğu tasdik edilmiş olduğu gibi şimdiye kadar mürur eden on bir senelik bir müddet zarfında mesbuk olan tecârib-i tedrisiyem emr-i tatbikatça tezâyüd ma'lumatımı muceb olup bulunduğum mektepte ise kısmen rüşdiye derslerini muntahi sınıf-ı talibatına ki elân bunlar rüşdiyeye devâm etmektedirler, tedris etmiş olduğum cihetle İzmir İnâs Rüşdiyesi birinci mu'allimeliğine ta'yin buyrulacağıma kuvvetli olarak ümitvâr idim... (BOA, MF.MKT, 294/33).

Sözleriyle görevini layıkıyla yaptığının tasdiklendiğini ve eğitim tecrübesine sahip olması ile görev yaptığı mektepte dahi rüşdiye derslerini kısmi olarak verdiğini ifade etmektedir. Buna rağmen Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Nail Bey'in sebebini bilmediği hâlde İzmir İnas Rüşdiyesi için 1894 Darümuallimat mezunlardan birinin gerekli olduğunu belirterek öğretmen talebinde bulunmuştur. 12 yıl boyunca *din ve millet* yolunda hizmet etmiş olmasına rağmen eğitime olan arzusunun sönmediği gibi gerek tedrisat gerekse terbiye üzerinde aldığı eğitimi, öğretim tecrübesiyle birlikte sürdürmeye devam edeceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, Maarif Müdürü Nail Bey'e intikal eden bir durumdan söz etmektedir. İzmir Terakki-i İbtidai Mektebi kapıcısı olan Hatice Hanım'ın talebelerin önünde uygunsuz lisanla kendisine hakaret ettiğini ifade ederek gerekenin yapılması için bir yazı takdim ettiğini; fakat Hatice Hanım'ın haklı bulunması nedeniyle uyarı aldığını belirtmiştir. Bir taraftan öğrencilerinin yanında bu şekilde bir saldırıya maruz kalması diğer taraftan her ne kadar görevine sadakatle bağlı kalsa da tahsil görmemiş bir kadının alenen hakaretine hedef olmak sabır ve tahammül sınırlarını tüketmiştir. Bu şartlar sebebiyle İzmir Terakki-i İbtidai İnas Mektebi'nden istifaya mecbur bırakıldığına işaret etmektedir (BOA, MF.MKT, 294/33). 17 Şubat 1895 tarihinde, padişahın ihsanıyla bir gümüş iftihar madalyasının kendisine verilmesi buyrulmasına rağmen söz konusu mükâfat madalyasının kendisine ulaşmadığını belirterek istifa ettiği, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne tayin edilen iki öğretmenin de şehadetnâmesiz olduğu ve şimdiye kadar kendisinin iki hocanın yapacağı vazifeyi tek başına üstlendiğini bir kez daha vurgulamıştır (BOA, MF.MKT, 294/33).

Darümuallimat mezunu Ayşe Sıdika Hanım'ın istifa sebebini ele aldığı arzuhali, Mektebi Rüşdiye idaresine havale edilmiştir. İzmir Mektebi Rüşdiye idaresinden Aydın Maarif Müdüriyetine intikal eden istifanın kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Ayşe Sıdika Hanım'ın Darümuallimat mezunu olması dolayısıyla tayini Dersaadet'den yapıldığı üzere istifasını resmi olarak Maarif Nezareti'ne bildirmesi gerekmektedir. Ayrıca Ayşe Sıdika Hanım'ın istifası ile yerine görevlendirilen iki öğretmenin de evkaf müderris gelirinden maaşlarının verilmesi uygun görülmüştür (BOA, MF.MKT, 294/33).

Aydın Vilayeti Maarif Müdüründen Maarif-i Umumiye Nezareti'ne sunulan bir belgede; Darümuallimat'tan mezun Ayşe Sıdika Hanım, Tahir Bey zamanında evkaf

gelirlerinden ödenen yedi yüz kuruş maaşla İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi birinci öğretmenliğine tayin olmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım, iktidardan iyi bir derece almasına rağmen kendisinin mektepte bulunan diğer öğretmenlerle uyuşamaması ve mektep içerisinde açık ve serbest bulunması dolayısıyla tayin edildiği günden beri ahalinin şikâyetlerinin eksik olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte İzmir İnas Rüşdiye binasının büyük olması ve Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne mahsus bina olmadığından yıllık beş bin kuruş kira verilerek tasarruf olunmak üzere üst katı rüşdi ve alt katı ibtidai kısmına tahsis kılınmıştır. Ayşe Sıdıka Hanım, Rüşdiye Mektebi'ndeki öğretmenlerle geçinemediği hatta geçen yıl hademe olan Hatice Hanım ile olan tartışmasında uyarı aldığı; fakat uzunca bir dönemdir öğretmenlik yapmış olması dolayısıyla şifahen ve yazılı olarak ihtar edildiği ifade edilmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifası sonrasında, Terakki-i İnas İbtidai ve İnas Rüşdiyelerinin aynı binada yer alması dolayısıyla İnas Rüşdiyesinde tahsil görmüş ve bazı mekteplerde öğretmenlik yapmış olan Hacer ve Ziyneti Hanımlar üç yüz kuruş maaşla buraya tayin edilecektir. Birinci öğretmen olarak ise Darümuallimat mezunlarından Feride Hanım'ın tayini uygun bulunmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifasını sunarken İnas Rüşdiye hademesi Hatice Hanım tarafından hakarete maruz kaldığını iddia etmesi üzerine eski Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa, olayı soruşturmak için bizatihi mektebe giderek mevcut hocaların ifadelerini almıştır. Yapılan sorgulamada, Ayşe Sıdıka Hanım'ın Hatice Hanım hakkındaki şikâyetinde haklı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Hatice Hanım, Vali Fehmi Paşa tarafından iftira ve hakaret içeren sözleri dolayısıyla ciddiyetle uyarılmıştır (BOA, MF.MKT, 294/33).

1895'te İzmir İnas Rüşdiye idaresine gönderilen yazıda, Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifasının kabul edildiği; ancak Namazgâh İbtidai Mektebi'ne tayin olursa bu defa Terakki-i İnas Mektebi'nde birinci öğretmen yani müdirelik kısmında bir eksiklik söz konusu olacağı tartışılmıştır. Bu sebeple istifa talebinin bir süre sonuçlanmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Namazgâh İnas Mektebi için çağrılan Feride Hanım'ın tayin edilmesine rağmen gelmemesi üzerine Ayşe Sıdıka Hanım'ın tayin isteğinin kabul edildiği görülmektedir (BOA, MF.MKT, 294/33). Ancak yapılan yazışmalardan kısa bir süre sonra hastalığının ortaya çıktığı ve birkaç kez istirahat için Maarif Müdürlüğünden izin aldığı görülmektedir.

Ayşe Sıdıka Hanım, 7 Mart 1895 tarihinde rahatsızlığı dolayısıyla Maarif Müdürlüğünden bir rapor talep etmiştir. Dinlenmek üzere aldığı izin süresince hastalığının ileri bir seviyeye ulaştığı tespit edilerek bu defa tedavi edilmek üzere Dersaadet'e gönderilmiştir. Ancak yakalandığı amansız hastalık Ayşe Sıdıka Hanım'ı günden güne zayıf düşürmektedir (BOA, MF.MKT, 267/30). 9 Mayıs 1895 tarihinde Ayşe Sıdıka Hanım'ın tedavi için gittiği Dersaadet'de herhangi bir iyileşme sağlanamaması nedeniyle rapor süresi tekrar uzatılmıştır (BOA, MF.MKT, 260/30).

Ayşe Sıdıka Hanım'ın izni, her ne kadar uzatılsa da 15 Haziran 1895 tarihinde vefat ettiği bilgisi kaydedilmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım'ın vefatıyla yerine Darümuallimat yeni dönem mezunlarından şehadetnâmeli Yaşar Hanım'ın İzmir İnas Rüşdiyesi'ne tayin edilmesi uygun görülmüştür (BOA, MF.MKT, 276/23).

Aşağıdaki tabloda, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin İnas Rüşdiyesi'ne dönüştürülmesi ile 1895-1908 yılları arasındaki öğretmen kayıtları ve sınıf mevcuduna dair bir cetvel hazırlanmıştır.

Tablo 5: 1895-1908 İzmir İnas Rüşdiye Mektebi Muallime Kadrosu (Tutsak, 2002, s. 137).

Tarih	Talebe Mevcudu	Birinci Muallime	İkinci Muallime	Nakış Muallimleri
1895	-	Fatma Zekiye Hanım	Ayşe Sıdıka Hanım	Münhal Hanım
1896	29	Fatma Zekiye Hanım	Yaşar Hanım	Yaşar Hanım

1897	38	Fatma Zekiye Hanım	Yaşar Hanım	Yaşar Hanım
1898	50	Fatma Zekiye Hanım	Yaşar Hanım	Yaşar Hanım
1901	73	Binnaz Hanım	Yaşar Hanım	Fatma Hanım
1902	70	Yaşar Hanım	Fethiye Hanım	Fahriye Hanım
1908	135	Yaşar Hanım	Ayşe Hanım	Ayşe ve Fahriye Hanım

23 Temmuz 1895 tarihinde, İzmir İnas Rüşdiye Mektebi ikinci muallimesi olarak Darülmualimat mezunu Yaşar Hanım tayin edilmiştir. Yaşar Hanım, aylık dört yüz kuruş ve iki yüz elli kuruş da nakış öğretmenliği ücreti olmak üzere toplamda altı yüz elli kuruş maaşla mesleğine atanmıştır (BOA, MF.MKT, 276/23).

Yaşar Hanım, 1895 yılında iyi derece ile Darülmualimat'tan mezun olmuştur. Mezuniyet belgesine baktığımızda, Süreyya Bey, Cemal Efendi, Hüseyin Şükrü, Artoksi Bey, Es-Seyit Abdülaziz, Es-Seyit Süleyman Piri ve Hikmet Bey gibi isimleri görmekteyiz. Bu durum gösteriyor ki, 1895'li yıllarda Darülmualimat hocalarında henüz kadın öğretmenler pek etkin değildir (BOA, MF.MKT, 276/23).

Sultan II. Abdülhamid dönemi başlarında, terakki-i ibtidai mekteplerinin sayısı belli merkez vilayetlerle sınırlandırılmıştır. *Usul-i Cedide Mektebi*, *Usul-i Atika Mektebi* olarak da adlandırılan bu mekteplerin merkezleri Maarif Nezareti'dir (Koçer, 1991, s. 128). İbtidai müfettişliğinin denetiminde olan bu okulların 1891 yılına kadar taşrada ücretsiz olması, Maarif Meclislerinin oluşturulması gibi tedbirler alınmasını gerektirmiştir. 1894 yılı ve sonrasında maarif müdürlerinin yetkileri artırılarak öğretmenlerin doğrudan Maarif Nezareti'ne yazı yazmamaları hususuna dikkat edilmiştir (Kodaman, 1991, s. 88). Buradaki esas gaye maarif müdürünün idari yetkisini güçlendirmek ve yerelde devlet otoritesini hissettirerek disiplini sağlamaktır.

Maarif müdürlükleri, vilayetlerde açılan ibtidai ve rüşdiye mekteplerine kayıtlı öğrencilerin devam durumları, okulun mevcudu ve genel konuları ile alakalı üç aylık sürelerle rapor talep etmektedir. Buradaki esas mevzu, okulun yeni usullere uygun bir nizam çerçevesinde işlerliğini artırmak, herhangi bir eksiklik veya şikâyet durumunda ise kontrolü sağlayabilmektir. Aşağıdaki tabloda, 1901 yılı İzmir İnas Rüşdiye Mektebi, öğretmen ve öğrencilerin genel durumuna dair 3 aylık bilgileri içeren cetvel gösterilmektedir.

Tablo 5: 1901'deki İzmir İnas Rüşdiye Mektebi Öğretmen ve Öğrencilerinin 3 Aylık Bilgileri (BOA, MF.İBT, 106/40).

1901 senesi Haziran- Temmuz ve Ağustos aylarına ait bilgi cetveli			
Devamlı	Devamlı	Devamlı	Muallime/Görevliler
6	Tatil	8	Binnaz Hanım
6	Tatil	8	Yaşar Hanım
6	Tatil	8	Fatma Hanım
2	Tatil	3	Yaşar Hanım /Nakış
6	Tatil	8	Hatice Hanım
			Talebeler Mevcut
13		24	Üçüncü Sene
25		29	İkinci Sene
35		38	Birinci Sene

Haziran	Temmuz	Ağustos	
Toplam Öğrenci	Tatil	Toplam Öğrenci	
73		91	

13 Eylül 1901 tarihindeki, İzmir İnas Rüşdiyesi öğrencilerinin devam-devamsızlık, okul mevcudu ve okulun durumuyla ilgili üç aylık cetvelde, haziran ayında toplam öğrenci sayısı 73 olarak kaydedilmiştir. Ağustos ayında mektebe kayıt yaptıranların sayısı 35, mektebi terk edenlerin sayısı 4, toplamda 91 öğrenci vardır. Temmuz ayı tatil olduğu için herhangi bir kayıt mevcut değildir. İzmir İnas Rüşdiyesi'nde haziran ayının ikinci cumartesi günü genel imtihanlar yapılmaktadır. Pazar günü de mektep tatil edilerek 25 Ağustos tarihine kadar yaklaşık bir buçuk ay kadar yaz tatili uygulamasına geçilmektedir. Ağustos ayında 35 yeni kayıt yapılarak, 1 Eylül tarihinde derslere yeniden başlandığı görülmektedir.

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde Yaşanan Aksaklıklar

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi gerek kendi bünyesinde gerekse İnas Rüşdiye Mektebi ile birleştirildikten sonra usul-i cedide uygun eğitim veren bir kurum hüviyetinde olmuştur. 1889'dan sonraki süreçte mektebin açılması ve faaliyete geçirilmesinde kaynak yetersizliği, öğretmen atamalarında gecikmelerin yaşanması gibi birtakım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Özellikle mektebin inşasında ve eğitim-öğretim döneminde tayin edilecek öğretmen maaşlarının hangi kurumdan sağlanacağı konusunda bir netliğe ulaşabilmek çok da mümkün değildir.

Aydın vilayet merkezi olan İzmir'de, 1901'den 1908 yılına kadar harap durumda olan birçok cami, medrese, mektep ve tekke gibi binaların tamir edilmesi ile evkaf gelirleri ve ibtidai mekteplerine gelir sağlamak üzere bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, bilhassa halktan ve zengin eşraftan toplanan bağışlarla ibtidai mekteplerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ibtidai mekteplerinin masrafları için toplanan gelirlerin yetersizliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle giderilmeye çalışılmıştır (Tutsak, 2002, s. 114).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ni bitiren talebelerin ortaöğretime geçişini kolaylaştırmak üzere açılması lüzumlu görülen İnas Rüşdiye Mektebi'nin hangi mahalde açılacağı ve maarif giderlerinin nasıl sağlanacağı konusunda gecikmeler görülmektedir. Bir dönem Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin başka bir dersliğe taşınması durumu ortaya çıkmış ve yaklaşık 2 yıl boyunca mektep eğitim-öğretimden uzak kalmıştır. Bununla birlikte İnas İbtidai ve Rüşdiye Mektebi'nin aynı binada yer aldığı dönemde ise idari kadroda belirli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Mekteplerin eski olması ve yenilenmesi gerektiği üzerine yapılan müracaatlarda belli dönemlerde finansal sıkıntılarının yaşanması sebebiyle mektebin onarım giderlerinin karşılanamadığı görülmektedir.

1911 yılında, Rüşdiye İnas Mektebi'nin çok harap bir hâlde olduğuna dair basına yansıyan görüşler mevcuttur. İzmir'de 1908 yılında yayın hayatına başlayan *Köylü* gazetesinde eğitim ile ilgili konular, özellikle halkın kültürel düzeyini yükseltmek amacını taşımaktaydı. Gazete, halk dilini yazı dili olarak büyük bir başarıyla kullanmıştır (Arıkan, 2006, s. 83). *Köylü* gazetesindeki, "Kız Rüşdiye Mektebinden Bir Feryad" başlıklı yazıda öğrencilerin problemleri dile getirilmiştir. Buna göre,

Mektep doğrusu âdeta yeniden yapılırcasına bir tamire muhtaçtır. Hem millete hem de bizlere yazıktır. Mektep daha uzun bir müddet bu hâlde kalmaya tahammül edemez. Emin olunmalıdır ki, hiç umulmadık bir zamanda paldır küldür ve maazallah birçok çocuğun altında ezilip kalmasına sebep olacaktır. Bu feryadımızda bir kelime fazla yoktur. Ah yarabbi bu nedir... Mektebin içinde can boğazımıza geliyor,

yürüdüğümüzde mektep sallanıyor, adeta başımıza yıkılacak zannediyoruz (Köylü Gazetesi, 7 Ocak 1911).

İfadelerine yer verilmiştir. Ayrıca tuvaletlerin kısa süre içerisinde lağıma akması gerektiği, eğer bu şekilde devam ederse hastalıktan kurtulamayacakları çaresizce aktarılmıştır. Yağmur yağdığına dersliklerin tavanlarından su aktığı, ders esnasında kıyafetleri ve kitaplarının dahi ıslandığı dile getirilmektedir. Tavan ve merdiven tahtalarının çürüdüğü ve çok zor şartlarda mukaddes görevlerini yerine getirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir (Köylü Gazetesi, 7 Ocak 1911).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne dair kayıtlar 1908 yılına kadar olan dönemi içermektedir. 1894 yılı itibarıyla İnas Terakki-i İbtidai Mektebi'nin binası İzmir İnas Rüşdiyesi ile birleşik olarak kullanılmış, 1911 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti idaresinde Karantina'da yeniden tesis edilmiştir. Mektebin yeniden yeni usule uygun bir eğitim-öğretim programı kapsamında açılması planlanmıştır (İttihat, 23 Kasım 1911). Fakat aynı dönem içerisinde Rumeli'den gelen muhacirlerin bu binaya yerleştirilmesi üzerine eğitim ve öğretime ara verilmiştir. Bu süre içerisinde İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne tedarik edilen bir yerde derslere devam edildiği görülmektedir. *Ahenk* gazetesine göre, Maarif Müdürlüğünden gelen bir yazıda, yalnızca İzmir İnas Rüşdiye Mektebi son sınıf öğrencilerinin tahsis edilen yerlerde derslere devam edeceği, ara verilen eğitimin ise 11 Mayıs 1913 tarihinde başlayacağı duyurulmuştur (Ahenk, 20 Mayıs 1913).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai ve Rüşdiye Mektebi'nde yaşanan bir diğer sıkıntı, eğitime zaman zaman ara verilmesidir. Osmanlı modernleşme döneminde, nitelikli öğretmen açığının giderilmesi amacıyla Dersaadet merkezli açılan Darülmuallimat mezunlarının belli zamanlarda taşradaki mekteplere gitmemesi bir sorun teşkil etmektedir. Böyle durumlarda mektebin öğretmen ihtiyacı uzun bir müddet giderilemediğinden belli yıllarda eğitim-öğretime kapatılmıştır. Bu koşullarda İzmir Terakki-i İnas Mektebi'nde eğitimin belli bir standartta sürdürülemediği ve muhtemelen istenilen düzeyde eğitimin yapılamadığı varsayımına ulaşmaktayız.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1913'te çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatına rağmen maarif-i umumiye bütün kademeleriyle Cumhuriyete çözümlenmemiş ağır bir yük olarak geçmiştir. İzmir'de de millî eğitim alanında köklü ve hızlı gelişmeler Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.

Sonuç

Osmanlı eğitim sisteminde modern düşünce ve kuramsal gelişimin yansımaları Tanzimat ile başlayıp 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile uygulanabilirliğe dönüşmüştür. Osmanlı eğitim sisteminin temel ilkesi, ilköğretimde yeni usulde eğitimi yaygınlaştırmak, toplumsal yaşamda çağın gerektirdiği yapıcı, etkili ve verimli aydınlar yetiştirmektir. Bu minvaldeki en büyük gelişme, kız ibtidai ve rüşdiyelerinin açılması ile Darülmuallimat bünyesinde usul-i cedideye hâkim kadın öğretmenler yetiştirmektir. Osmanlı modernleşme döneminde, batılı tarzda modern eğitim kurumlarının zemini atılmış; ancak toplum, modernizasyonu yapılan okulların gerisinde kalmıştır.

1892 yılında, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin açılması ile İnas Rüşdiye hüviyetine dönüşümü, ilköğretim düzeyinde bir kız okulunun eğitime dâhil edilmesi açısından büyük bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Mektebin eğitim-öğretim sürecinde yapılan atamalar, hesap çizelgeleri, öğretmen maaşları ve öğrenci sayılarındaki düşüş ve artışlar dönemin siyasi ve sosyal yapısını ortaya çıkarması bakımından bir fikir oluşturmaktadır. İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne birinci öğretmen olarak tayin edilen Ayşe Sıdıka Hanım'ın usul-i cedide ile yeni öğretim ilke ve yöntemlerini kullanarak öğretmenlik mesleğini icra etmesi, döneminin

ilerisinde mesleğine bağlı bir kadın eğitim bilimciyi ön plana çıkarmıştır. Eğitim ve kültür ikileminde, Cumhuriyet fikirlerinin temellerinin atılmasında Türk kadınına bir emsal teşkil etmesi bakımından dikkate değerdir.

Cumhuriyete giden süreçte, modern eğitim sistemi, uygarlaşma ve çağdaşlaşma yönünde yaygın ulusalcılığı vazife olarak gören kadınların eğitim ve kültür hayatındaki değişim çağını başlatmıştır. Öğretmenlik gibi önemli bir meslekle topluma dâhil olan kadın akılcı ve bilimin çizgisinde yürümeye devam etmektedir. Sonuç olarak, usul-i cedid anlayışı ve modernleşme serüveni, Türk aydınlanmasının temel dinamiklerini oluşturmuş ve başta Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere onun aydınlattığı ve yaratmaya çalıştığı Türk kadın figürünün oluşmasına büyük bir katkı sunmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 456/34180.

BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 1058/83089.

BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF.İBT), 19/137; 29/53; 106/40.

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), 5/ 45; 1/ 73; 119/ 110; 191/ 61; 197/ 74; 83/ 68; 156/53; 267/ 30; 260/ 30; 276/ 23; 95/ 117; 83/ 68; 294/ 33; 195/ 11.

BOA, Şuray-ı Devlet Evrakı (ŞD), 213/11.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TS.MA.e), 1389/90.

BOA, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE), 112/6.

Resmi ve Süreli Yayınlar

Osmanlı Devlet Salnamesi (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye), 1299, 1300, 1301, 1303, 1326.

Aydın Vilayet Salnamesi, 1302, 1303, 1307, 1311, 1313, 1314, 1316, 1317, 1326.

Ahenk, 9 Eylül 1903; 14 Nisan 1907; 20 Mayıs 1913.

“Kız rüşdiye mektebinden bir feryad”, *Köylü Gazetesi*, 7 Ocak 1911.

İttihad, 23 Kasım 1911.

Takvim-i Vekayi, 1218/ 1862.

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Y. (2019). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

Akyüz, Y. (1999). Osmanlı son döneminde kızların eğitimi ve öğretmen Faika Ünlüer'in yetişmesi ve meslek hayatı. *Milli Eğitim*, (143), 12-32.

Alkan, M. Ö. (2003). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki vakfı ve Terakki okulları 1877-2000*. İstanbul: Terakki Vakfı Yayınları.

Antel, S. C. (1940). Tanzimat maarifi. *Tanzimat*. I, İstanbul: Maarif Matbaası.

Arıkan, Z. (2006). *İzmir basın tarihi (1868-1938)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Atuf, N. (1930). *Türkiye maarif tarihi hakkında bir deneme*. Ankara: Milliyet Matbaası Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Aydın, M. (2020). Osmanlı eğitiminin modernleşme dönemi. Köçer, M. ve Koçoğlu, E. (Ed.). *Eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Yayınevi.

Berker, A. (1945). *Türkiye'de ilköğretim I (1839-1908)*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.

Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyru, R. (2000). *19. yüzyılda İzmir'de yaşam*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Cevdet Paşa. (1953). *Tezâkir*. 1-12, (Baysun, C. Yay.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Düstûr. (1289). *I. Tertip*, C. II, Dersaadet: Matbaa-i Amire.

- Ergin, O. (1940). *Türkiye maarif tarihi*. C. II. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de tercüme müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmud Cevat. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı XIX. asır Osmanlı maarif tarihi*. (Kayaoğlu, T. Haz.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Muallim Cevdet [İnançalp]. (1916). Darümuallim'in 70. sene-i devriyesi münasebetiyle verilen konferans. *Tedrisat Mecmuası*, 30 (6), 175-200.
- Öztürk, C. (1993). Darümuallimat. *İslâm Ansiklopedisi*. C. VIII. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Scherzer, K. V. (2001). *İzmir 1873*. (Pınar, İ. Çev.). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Somel, S. A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, A. A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mektepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tunalı, A. C. (2006). Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın valiliği döneminde eğitim-öğretimde düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 (1), 137-151.
- Tutsak, S. (2002). *İzmir'de eğitim ve eğitimciler (1850-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yanardağ, A. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ilk mektepler talimatnameleri (1915-1929). *Turkish History Education Journal*, 9 (1), 89-108.

Elektronik Arşiv Kaynağı

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/103290>. (Erişim tarihi: 09.09.2023).

